

THEMA 45 - SCHIJNGRAVEN 1

niet alles is wat het lijkt

Er zijn graven zonder grafteken, zonder graf: schijngraven. Een aanduiding voor iedere vorm van dat (meestal) op een individueel grafmonument wordt ook vaak het al zegt, gaat dat grafteken Graftekens op schijngraven kom kan gaan om graftekens, die meer *in situ*, niet meer op de maar bv. in een museum. Het niet in gebruik zijn, maar op een gaan om nepbegrafplaatsen, zoals in pretparken. Of het gaat om cenotafen (letterlijk: leeg graf). Over dit fenomeen en over de verschillende verschijningsvormen daarvan gaat dit thema.

maar er zijn ook graftekens grafteken is de algemene een materieel herinneringsteken, graf staat of ligt. Het woord gebruikt, maar zoals het woord meer de monumentale kant op. je op allerlei manieren tegen. Het echt gebruikt zijn, maar nu niet oorspronkelijke plaats staan, kan gaan om graftekens die nog voorbeeldveld staan. Het kan

Den Haag - Nieuw Eykenduynen

DEEL 1 - MUSEALE SCHIJNGRAVEN

Er zijn wel begrafplaatsen, die eeuwige concessies uitgeven en er zijn wel religies, die het ruimen van graven niet toestaan, maar over het algemeen komen en gaan graven zoals de mens komt en gaat. Daarbij is de mens over het algemeen vergankelijker dan het grafteken dat op zijn graf wordt geplaatst. Zo kon het voorkomen dat grafstenen bewaard zijn gebleven, omdat ze ergens onder de grond verdwenen en later werden 'gevonden', omdat ze werden opgeslagen en vergeten of omdat men het de moeite waard vond ze te bewaren. En later werden ze opgesteld en tentoongesteld buiten of binnen, op een begrafplaats, in een museum of op een expositie. Laten we eens naar een aantal voorbeelden kijken.

BEGRAAFPLAATSEN

Hamburg - Friedhof Ohlsdorf: *Grabmal-Freilichtmuseum*

Friedhof Ohlsdorf in Hamburg werd geopend in 1877 en afficheert zichzelf als *der grösste Parkfriedhof der Welt*, gelegen op een oppervlakte van 400 ha. In 1938 werden twee plekken aangewezen als *Freilichtmuseum* (openluchtmuseum), waar oude grafmonumenten zonder hun voormalige bewoners museumaal werden opgesteld, afkomstig van de vroegere begrafplaatsen voor de stadspoorten.

Op het *Grabmal-Freilichtmuseum der Ämtersteine* werden 54 grafstenen van *Ämter* (gilden) en begraafbroederschappen geplaatst. Op het *Grabmal-Freilichtmuseum im Heckengarten* werden de familiegrafstenen, bestaande uit 159 grafstenen en 39 zerken, die uit kunstzinnig oogpunt interessant waren, museumaal opgesteld.

Hamburg - Ohlsdorf

Hamburg - Öjendorf

Hamburg - Ohlsdorf

Hamburg - Friedhof Öjendorf: openluchtmuseum

Wat is er gebeurd met behoudenswaardige graftekens van geruimde graven op Friedhof Ohlsdorf? Die hebben een plek gevonden in het openluchtmuseum op Friedhof Öjendorf (1966) in Hamburg. Daar staan graftekens die de verschillende stijlen weerspiegelen van het einde van de 19e eeuw, de Jugendstil en de grafsteen hervorming in de 20er en 30er jaren van de 20e eeuw. Bovendien zijn hier ook enkele smeedijzeren kruisen te vinden, die in Noord-Duitsland niet veel gebruikt werden.

Veel gesloten historische begrafplaatsen in Duitsland, die zijn omgevormd tot *Öffentliche Grünanlage*, zijn ook openluchtmusea van funeraire cultuur, maar vallen buiten het kader van dit artikel, omdat daar de graftekens (over het algemeen) nog *in situ*, dus op een graf staan.

Nederland: museaal gedeelte op begraafplaatsen

Toen het Nederlands Uitvaartmuseum nog in oprichting was, had Wim Vlaanderen, destijds beheerder van begraafplaats Kranenburg in Zwolle, op zijn begraafplaats alvast een behoorlijk aantal oude graftekens verzameld in een openluchtmuseum. Uiteindelijk zijn daarvan maar een stuk of vijf in de museumtuin bij Uitvaartmuseum Tot Zover op de Nieuwe Ooster in Amsterdam terechtgekomen.

Op Begraafplaats Kleverlaan heeft beheerder Harrie Boelé bij zijn kantoortje op een strook van ca. 150 m al meer dan 25 behoudenswaardige graftekens museaal opgesteld. Dat gebeurt tegenwoordig op meer begraafplaatsen, bv. op Crooswijk in Rotterdam. Wanneer de grafrechten zijn verlopen en de rechthoudende geen aanspraak maakt op de steen, wordt deze naar elders op de begraafplaats verplaatst.

Zwolle - Begraafplaats Kranenburg: voormalig openluchtmuseum

joodse begraafplaatsen: ter nagedachtenis aan ...

Een apart verhaal zijn de joodse begraafplaatsen, waar na de Tweede Wereldoorlog de herinnering aan de Holocaust levend wordt gehouden. Dat gebeurt door een monument met de namen van de leden van de Israëlitische gemeente ter plaatse, die omgebracht zijn in de vernietigingskampen. Of door een toevoeging *tevens gedenken wij ... of ter nagedachtenis aan ... vermoord door de Duitsers* op het grafteken of op een aparte plaat op het graf. Maar ook kom je graftekens tegen die op een leeg graf staan: *Haar graf is niet bekend; zo zij hier haar nagedachtenis*.

Muiderberg

Eindhoven

Oisterwijk

Den Haag

Kramsach - Friedhof ohne Toten

Op *Museumfriedhof Tirol* in Kramsach (Oostenrijk) liggen geen doden, maar staan veelal humoristische graftekens die in de loop van de tijd werden verzameld door smid en beeldhouwer Hans Guggenheim. In 1965 opende hij achter zijn smidse een museumbegraafplaats in een heuvelachtig sparrenbos. Het lijkt op een echte begraafplaats, het zijn ook authentieke graftekens die op een graf hebben gestaan, maar er ligt niemand begraven. Het zijn eenvoudige giet- of smeedijzeren graftekens, veelal grafkruisen, die zijn voorzien van primitief geschilderde tafereeltjes, spreuken en/of levenswijsheden. Je ontkomt er bij het rondlopen niet aan, dat je geregeld in de lach schiet, als je leest hoe curieus je kunt sterven: *Hier liegt in süsser Ruh' / erdrückt von seiner Kuh / Franz Xaver Maier / daraus sieht man / wie kurios man sterben kan*. Meer voorbeelden? Ga naar Column 5, waarin Jeannette een aantal voorbeelden geeft. In 2013 werd een stuk museum toegevoegd met arcaden, waar een deel van de 800 historische graftekens uit het depot worden getoond, die vijf eeuwen begraafcultuur in de Alpenlanden documenteren.

Kramsach - Museumfriedhof Tirol

Parijs - Basilique Saint-Denis: van koninklijke necropool naar museum

Kerken waren vroeger ook vaak begraafplaatsen, getuige de aaneenschakeling van grafzerken in de vloer. Al werd daar later bij herinrichting of aanleg van verwarming wel eens in gerommeld, over het algemeen zijn dat geen schijngraven, want de zerken liggen op echte graven/grafkelders. Hoe is dat in de Basilique Saint-Denis in Parijs? Dat is een twijfelgeval: begraafplaats of museum of allebei?

In de basiliek waren al enkele vorsten bijgezet, maar na de dood van de eerste vorst uit de dynastie der Capetingen, Hugues Capet († 996), werd de basiliek definitief de begraafplaats van de Franse vorsten. Op drie na werden daarna alle Franse koningen hier begraven.

Tot de Franse Revolutie rustten in de kerk 151 personen: 46 koningen, 32 koninginnen, 63 prinsen en prinsessen en 10 grootheden van het koninkrijk. Zij werden bijgezet in grafkelders onder de kerk, hun grafmonumenten werden in de kerk opgesteld. Tijdens de Franse Revolutie werden de monumenten vernield of verwijderd en de stoffelijke overschotten uit hun kisten gehaald en in massagraven gegooid.

Onder Napoleon en na de Restauratie, het herstel van het koninkrijk Frankrijk, werd de basiliek geres-taureerd en werden de stoffelijke resten uit de massagraven bijgezet in een ossuaire en de overgebleven grafmonumenten teruggeplaatst en aangevuld met monumenten uit verdwenen kerken. De basiliek werd nu (ook) museum. Met 70 grafmonumenten is de koninklijke begraafplaats in de basiliek van Saint-Denis het belangrijkste 'museum' van de funeraire beeldhouwkunst van Frankrijk. Er wordt een overzicht gegeven van de grafkunst van de Middeleeuwen tot en met de Renaissance.

Paris - Basilique Saint-Denis

OPENLUCHTMUSEA

Enkhuizen - Zuiderzeemuseum

Een openluchtmuseum is een museum van historische opstallen, d.w.z. karakteristieke van elders af-komstige gebouwen. Zou dan niet in elk openluchtmuseum dat een stuk historie van een land, streek of stad weergeeft ook niet een kerk met kerkhof moeten zijn? Er staat wel een kerkje in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, de Nederlands Hervormde Kerk uit 's Heerenbeek (Zeeland) uit 1672, maar het kerkhof bestaat slechts uit twee grafzerken binnen een hekwerk. Dat is anders in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen, een museumdorp waarin de cultuur rond de Zuiderzee uit de periode 1880-1930 centraal staat. Het eerste gebouw dat in het buitenmuseum werd geplaatst was de 15e eeuwse Gasthuiskapel uit Den Oever. In de kerk bevinden zich epitafen tegen de wand en een aantal authentieke grafzerken uit de 17e eeuw; op het kerkhof rond de kerk staan een twintigtal grafstèles en bevindt zich één graftrommel.

Enkhuizen - Zuiderzeemuseum

Domein Bokrijk - openluchtmuseum

In de buurt van Genk ligt in Domein Bokrijk het openluchtmuseum van Belgisch Vlaanderen, opgericht in 1958. De collectie van het museum heeft alles te maken met het dagelijks, vooral landelijk, leven van de 17e tot de vroeg 20e eeuw. Onder de 140 authentieke gebouwen bevindt zich ook de kerk van Erpekom, waarvan het oudste deel stamt uit de 11e eeuw; de toren werd toegevoegd in de 16e eeuw. Rond de kerk is een bescheiden kerkhofje met enkele graftekens, waaronder een paar fraaie oude grafkruisen uit de eerste helft van de 17e eeuw.

MUSEA

In veel musea, die de historie of de cultuur van een bepaalde periode tot onderwerp hebben, zijn graftekens aanwezig. Meestal gaat het om enkele stenen, sommige hebben een uitgebreide collectie. In uitvaartmusea zou je ook graftekens verwachten, maar deze musea richten zich meer op de uitvaartritten en -gebruiken dan op begraafplaatsen. In het **Museum für Sepulkralkultur in Kassel** bevinden zich binnen en buiten een aantal graftekens, maar het Nederlands Uitvaartmuseum Tot Zover heeft slechts een vijftal oude graftekens in de museumtuin.

Een paar voorbeelden van musea met een collectie interessante schijngraven.

Kassel

Köln

Xanten

Bourges

Romeinse tijd

Het **Römisch-Germanisches Museum Köln**, gelegen naast de Kölner Dom, werd geopend in 1946 en is gebouwd boven de resten van een Romeinse villa uit de 3e eeuw. Het bevat, zoals de naam al zegt veel materieel erfgoed dat afkomstig is uit de Romeinse en Germaanse (Frankische) periode van *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* ofwel Keulen.

Een groot deel van het museum is gevuld met graftekens uit de Romeinse tijd, van veel prachtig bewerkte stèles tot en met het 14,60 m hoge grafmonument voor de Romeinse officier Lucius Poblicius.

Ook in het **Archäologischer Park Xanten**, gelegen op de plaats waar vroeger *Colonia Ulpia Traiana* lag, even ten noorden van Xanten, vind je uiteraard het een en ander. Binnen in het *Lapidarium* zijn authentieke grafstenen, voor de Nordtor staan kopieën van Romeinse grafstenen.

Op de benedenverdieping van **Musée du Berry in Bourges**, dat is gevestigd in het fraaie herenhuis Hôtel Cujas uit 1515, bevinden zich een aantal belangrijke Gallo-Romeinse collecties. Zaal IV lijkt wel een begraafplaats; er staan ongeveer 220 Romeinse grafstèles opgesteld en een aantal sarcophagen.

Middeleeuwen

Grafmonumenten uit de Middeleeuwen kom je tegen in meerdere musea in vooral Frankrijk. Bekend is het **Musée des Beaux-Arts in Dijon**, dat is gevestigd in het Palais des Ducs de Bourgogne. Beroemd zijn de tombes van Filips de Stoute en Jan zonder Vrees, waar alleen al over de *pleurants* op de tombes vele werken zijn geschreven.

Basilique Saint-Denis in Parijs is al genoemd als museum, hoewel die deels ook grafplaats is. Datzelfde geldt voor de **Monastère Royal de Brou in Bourg-en-Bresse**, waarvan de kerk tegelijk grafkerk en museum is. In de kerk staan de rijk versierde graftombes van Margaretha van Bourbon, Filibert de Schone en Margaretha van Oostenrijk (1480-1530); de laatste was landvoogdes van de Nederlanden.

Die combinatie van grafplaats en museum komt meer voor. Om nog een voorbeeld te noemen: in het **Monasterio de la Cartuja in Sevilla**, nu Andalusisch Centrum voor Hedendaagse Kunst, staan in de kapittelkapel de tombes van leden van de familie Ribera, mecenas van het voormalige karthuizerklooster. Echt museaal zijn de grafmonumenten in het **Musée des Beaux Arts in Arras**, dat gehuisvest is in de voormalige abdij Saint-Vaast. Het museum beroemt zich op het bezit van een van de interessantste collecties funeraire kunst uit de Middeleeuwen (12e-16e eeuw). Daaronder bevinden zich de grafplaat van bisschop Frumauld uit de 12e eeuw, deels bedekt met mozaïek inlegwerk, en de transi van Guillaume Lefranchois uit 1446, een zeer realistische weergave van een lichaam in verregaande staat van ontbinding, overdekt met padden en wormen.

Bourg-en-Bresse

Sevilla

Arras

ANDERS

En dan zijn er natuurlijk ook nog andere mogelijkheden (geweest) om authentieke graftekens te bewaren of te verwerken. Van joodse begraafplaatsen is bekend dat in tijden van pogroms de joodse grafstenen werden gebruikt als bouw materiaal, van oude begraafplaatsen in Nederland werden grafstenen als erfverharding gebruikt.

Joure - Westermeer

Soms vind je een (omgekeerde) grafsteen als dorpel van een aula op de begraafplaats, zoals op begraafplaats Westermeer in Joure.

Op de omwalling rondom het Kunstfort bij Vijfhuizen heeft kunstenaar Hans van Houwelingen een 400 meter lang pad van oude grafstenen aangelegd met de titel: *Sluipweg, waarlangs de dood heeft weten te ontsnappen*.

En er zijn ook mensen die nu alvast een grafteken op hun toekomstig, nu nog leeg, graf zetten, zoals op bijgaande foto in Eindhoven.

Eindhoven - Catharinakerkhof

Volgende keer in deel 2 van Schijngraven:
Pseudograven en Nepraven